

A Szovjetunió és a Balkán, 1922–1945

A szovjet külpolitika kettőssége

A szovjet külpolitikát a bolsevikok 1917. évi oroszországi hatalomra jutását követően egészen a II. világháború kirobbanásáig a „forradalmi” és a „hagyományos” diplomácia kettőssége jellemezte. A „forradalmi” diplomácia a bolsevik rezsim külpolitikáját arra építette, hogy a „világforradalom” legalább néhány országban – különösen az iparilag fejlett tőkés országokban – győzni fog. Kihasználva a „belső forradalmi erjedést”, egyes esetekben anyagilag és fegyveresen is támogatta a helyi kommunisták hatalomra jutását. Ennek letéteményese volt az 1919-ben Moszkvában megalakult világszervezet, a III. (Kommunista) Internacionálé (Komintern).

A „hagyományos” diplomácia a Szovjetunió geopolitikai érdekeit gazdasági és katonai potenciáljára, világhatalmi súlyára alapozva, szövetségi rendszerek megalakításával, a vele szemben álló hatalmi blokkok és erők gyengítésével kívánta érvényesíteni.

A Szovjetunió két világháború közötti Balkán-politikáját is ugyanez a kettősség jellemezte.

Szovjet célok a térségben

A szovjet állam regionális stratégiai céljait alapvetően két tényező határozta meg. Egyrészt a polgárháború negatív tapasztalataiból kiindulva a bolsevik vezetők elutasítottak minden olyan Kelet- és Közép-Európában megalakuló kisállami szövetséget, amely valamely „imperialista” nagyhatalom égisze

alatt jött létre, mivel ezt egy újabb nemzetközi intervenció előkészítéseként értelmezték. Az 1920–1921 folyamán olasz ösztönzésre megalakult, de nem sokára a francia biztonságpolitika érdekkörébe kerülő *kisantant* elsősorban a közép-európai új állami-hatalmi struktúra szavatolására volt hivatott, de az „egészségügyi övezet” fenntartása révén a szovjet állam *elszigetelése* is a feladata volt. A szovjet külpolitika ezért mindvégig a két balkáni tagállammal is (Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Románia) büszkélkedő kisállami blokk gyengítésére irányult.

Másrészt a Szovjetunió *geostratégiai érdekei* ugyanúgy megkövetelték a melegtengeri kijáratok (Bosporusz, Dardanellák), illetve az oda vezető tengeri és szárazföldi utak, kommunikációs vonalak (Besszarábia, Moldva, Duna-delta stb.) feletti ellenőrzést, mint a cári Oroszország idején. Mivel a szovjet külpolitika a reális erőviszonyokat

A törökök szovjet segítséggel űzték ki a görögöket Kis-Ázsiából és új békeszerződést kényszerítettek ki. Szovjet és török delegáció, középen Kemal Atatürk, 1922

figyelembe véve sokáig nem is gondolhatott *nyílt expanzióra*, szövetségi viszonyt kellett kialakítania a Fekete-tenger nyugati medencéje mentén fekvő országok különféle kormányzati rendszereivel. Emellett a tengerszorosok használatának nemzetközi szabályozásával igyekezett megakadályozni más érdekelt nagyhatalmak (Anglia, Franciaország, Olaszország) túlzott befolyását.

I. A szovjet állam konszolidálása

Törökország, a stratégiai partner

A Törökország és Szovjet-Oroszország közötti közeledést 1920 tavaszán–nyarán az Ankarában berendezkedő, Musztafa Kemal (Atatürk) nevével fémjelzett török *kemalista forradalmi erők* kezdeményezték. Az angol, francia és olasz antantsapatok által szorongatott, majd a görög hadsereg által a szárazföldön is megtámadott török nacionalisták így kívánták biztosítani kaukázusi hátországukat. A két fél 1921. március 16-án *barátsági és testvériségi egyezményt* írt alá, amelyben kimondták, hogy egyikük sem ismeri el azokat a nemzetközi okmányokat, amelyekre a másik felet erővel kényszerítenék. A megállapodásban rögzítették a két ország között húzódó kaukázusi határvonalat is. Moszkva ezen túlmenően 10 millió aranyrubel értékű, vissza nem térítendő pénzügyi segítséget is nyújtott a török nacionalistáknak, sőt hadfelszereléssel is támogatta őket.

A szovjet segítségnek is köszönhetően a kemalista erők 1922-ben *kiűzték a görög csapatokat Kis-Ázsiából*. Ezzel sikerült a nagyhatalmakat az 1920. augusztus 10-én a szultáni hatalom által aláírt sèvres-i békeszerződés annullálására kényszeríteni. Az antant hatalmai és a Kemal vezette török kormány 1923. július 24-én megkötötték Lausanne-ban az új békeegyezményt, és annak részeként a tengerszorosokra vonatkozó konvenciót. Noha a szovjet kormány utólag, augusztus 14-én aláírta a tengerszorosokra vonatkozó rendel-

Forrongó Besszarábia

A cári Oroszországtól 1918-ban katonai erővel Nagy-Romániához csatolt Besszarábia lakosságának mintegy 35%-a nem volt román ajkú. Ezek legnagyobb részét a szláv elem (ukrán, orosz, bolgár), s ezen belül is az ukrán etnikum tette ki, de jelentős volt a német telepések és a különféle török nyelvű népcsoportok (tatárok, gagauzok) aránya is. A Szovjetunió semmilyen hivatalos nemzetközi okmányban nem mondott le a terület feletti jogigényéről, és Besszarábia annexiója sokáig nyitott maradt a nemzetközi kapcsolatokban. A terület új státusát 1920. október 28-án szentesítő, úgynevezett „párizsi jegyzőkönyv” – amelyet négy szövetséges nagyhatalom (Anglia, Franciaország, Olaszország, Japán) és Románia képviselői láttak el kézjegyükkel – ugyanis kimondta, hogy az egyezmény csak akkor lép életbe, ha az aláíró államok törvényhozásai jóváhagyják azt. Anglia 1922-ben, Franciaország 1924-ben, míg Olaszország csak 1927-ben cikkelyezte be a terület új státusát deklaráló okmányt.

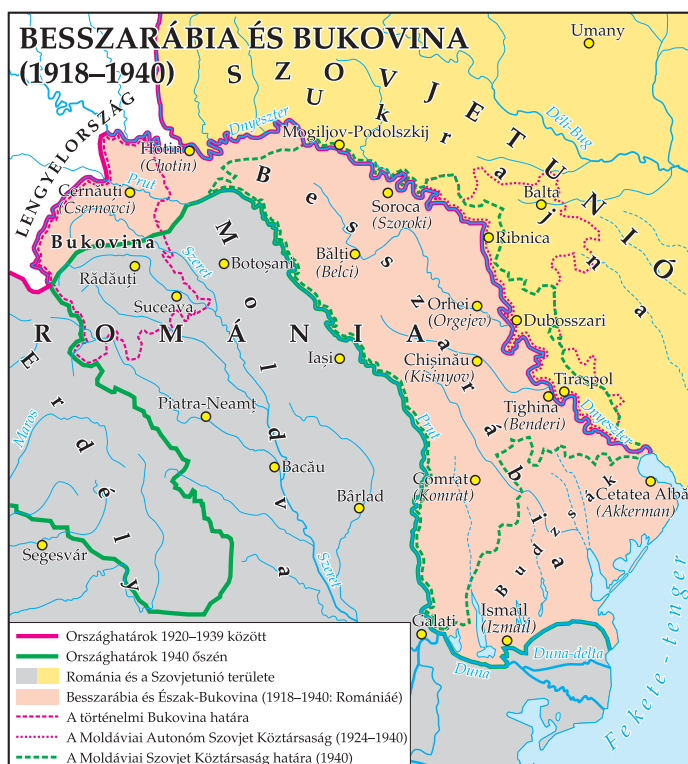
A Dnyeszter és főleg annak déli folyása mentén található földrajzi övezetben a Románia és a Szovjetunió között 1918-ban létrejövő határvonal még az 1920-as évek első felében sem stabilizálódott. Az itteni határsávban állandóvá váltak a határcincidensek. Moszkva és Bukarest ezért eleinte igyekezett bilaterális megállapodás keretében rendezni területi vitáit. Az álláspontok azonban nagymértékben eltértek, mivel a román fél csak a fennálló *status quo* elismerése alapján volt hajlandó tárgyalni. A román kormány kijelentette, hogy Besszarábia hovatartozása nem képezheti vita tárgyát, míg a szovjet fél a terület egy részének átadását vagy egy népszavazás kiírását követelte.

A régióban, s különösen annak déli részein, ahol az ukrán lakosság koncentráltódott, két nagy hullámban is *parasztfelkelések* söpörtek végig. Az első hullám 1919–1920-ban

kezéseket, azok nem feleltek meg maradéktalanul a szovjet érdekeknek, mivel csak részben állították vissza Törökországnak a sèvres-i békeszerződés által elvett szuverenitását a tengerszorosok felett. A konvenció ugyanis nemcsak háborúban, hanem békeidőben is lehetővé tette a tengeri hatalmak és a part menti államok kereskedelmi és hadihajóinak áthaladását a tengerszorosokon.

A bolsevikok azonban nem tettek fel mindent egy lapra. Kapcsolatokat alakítottak ki az ifjútörök mozgalom „katonai szárnyának” vezetőivel, az 1915–1916. évi örmény népirtásért is felelőssé tehető „triumvirátus” tagjaival. Őket – Ahmed Dzsémál pasa egykori haditengerészeti minisztert, Mehmed Talaat pasa egykori belügyminisztert, illetve Iszmáil Enver pasa egykori hadügyminisztert és vezérkari főnököt – az Oszmán Birodalom veresége után halálra ítélték Törökországban, ezért elmenekültek onnan. A szovjet diplomácia úgy ítélte meg, hogy Kemal és híveinek megingása vagy veresége esetén az antanttal megegyező szultán megbuktatásában, illetve egy vele szembeni hatalmi centrum megszervezé-

sében az *elmenekült politikusok* fontos szerepet játszhatnak. 1920 tavaszán a „triumvirátus” két tagja, Enver és Dzsémál a bolsevikok által ellenőrzött területekre emigráltak, ahol a bolsevik párt a támogatásukról, többek között török nyelvű sajtóorgánumok kiadásáról döntött. 1921–1922 fordulóján azonban mindketten szembefordultak a vörösökkel, és az ellenük folytatott harcokban veszítették életüket 1922 nyarán.

bontakozott ki a hotini és a benderi körzetekben, ahol a lakosság 55, illetve 25%-át ukránok és oroszok alkották. A felkeléssorozat a nemzeti szempontokat is követő 1919. évi besszarábiai agrárreform hibáira volt visszavezethető. A birtokviszonyok rendezésével ugyanis mintegy 1,1 millió hektár földet osztottak szét. Ennek során közel 360 ezer parasztcsalád jutott birtokhoz, de míg az őshonos román ajkú és a Regátból betelepített román parasztok 8–10 hektár nagyságú földterületet kaptak, addig az ukrán és orosz parasztok alig 1 hektárnyi juttatásban részesültek.

A tartományt 1924–1925-ben rázták meg újabb felkelések. A legjelentősebb az 1924 őszén kirobbant lázadás volt, amely Tatar-Bunari településre és a szűk vonzáskörzetéhez tartozó falvakra terjedt ki. Szervezettségére utal, hogy a lázadók elűzték a román adminisztráció közegeit, helyi tanács hatalmat hoztak létre, népi milíciát állítottak fel, s politikai követelésekkel is előálltak: kinyilvánították a *Moldáviai Szovjet Köztársaság* megalakítása melletti akarataikat. A felkelés leverésére bevetették a román hadsereg egységeit, s tüzértséget is. A különböző források a megtorlás halálos áldozatainak számát 1–3 ezer fő közé teszik, a menekültek létszámát 15 ezer fő körülire becsülik.

Az albániai fiaskó

Az orosz történetírás a Szovjetunió történetében „az első elismerési hullám éveként” jellemzi 1924-et. Ebben az évben több európai állam *felvette a diplomáciai viszonyt* az addig alapvetően izolált helyzetben lévő Szovjetunióval. Először Anglia, majd egy láncreakciószerű folyamatot elindítva Olaszország, Ausztria és Franciaország.

Az elismerési folyamat megindulásának – a kapitalista országok részéről – elsősorban gazdasági mozzanatokról volt szó. Az 1920–1921 folyamán több gazdaságpolitikai intézkedés együtteseként összeálló *új gazdaságpolitika* (NEP) hatására ténylegesen javultak a szovjet gazdaság mutatói, 1924–1925-re a termelés volumene már csaknem elérte a háború előtti utolsó békeév szintjét.

Ahmed Zogu albán király első katonai szemléjét tartja Tiranában, 1928

A balkáni országok részéről 1924-ben Görögország volt az egyetlen, amely hivatalosan elismerte a szovjet hatalmat. Ennek tényét március 8-án egy diplomáciai jegyzékváltás keretében rögzítették. A görög kormány elhatározásában is szerepet játszottak gazdaságpolitikai motívumok. Athén világosan felismerte az égei-tengeri és a fekete-tengeri útvonalon zajló görög–szovjet kereskedelmi összeköttetésből származó pénzügyi és szállítási előnyöket. Emellett a görög kormány ezzel a diplomáciai lépésével kívánta előkészíteni a Fekete-tenger északi és

keleti (kaukázusi) partvidékén élő görög identitású közösségek és *kolóniák hazatelepítését*.

Görögország mellett ekkor *Albánia* is lépéseket tett a Szovjetunió elismerésére. 1924. június 16-án, Albánia modern kori történetében először, polgári demokratikus kormány alakult az ortodox püspök, Fan Noli vezetésével. Az új albán hatalom a diplomáciai kapcsolatok felvételét a szovjet kormánnyal egy szeptember 4-i keltezésű hivatalos levélben mondta ki. A Noli-kabinet elismerésére a Kreml különös súlyt helyezett, hiszen Görögország mellett fő-

A szovjet külügyi népbiztosság munkatársai, 1926

ként ez a kis ország képezhette számára a „hídállást” a délszláv területek irányába.

A görög fővárosból Tiranába áthelyezett szovjet követ, Arkagyij Krakoveckij december 16-án érkezett az albán fővárosba, alig néhány nappal azután, hogy a demokratikus forradalom idején elűzött, és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban menedéket nyerő korábbi kormányfő, Ahmed Zogu, a délszláv állam felől csapataival átlépte a határt és összetűzésbe keveredett a kormányerőkkel. Az albán kormányfő már másnap, az országban uralkodó kaotikus állapotokra hivatkozva, valójában az olasz és angol diplomácia nyomásának engedve, arra kérte a szovjet diplomatát, hogy *halasszák el a két ország közötti követszerét*. A konzervatív angol kabinet ugyanis, amely a bolsevikokat elismerő munkáspárti elődjénél ellenségesebb politikát folytatott a Szovjetunióval szemben, ultimátumban kérte Noli kormányát, hogy ne fogadja a szovjet követet, és ne vegye át a megbízólevelét. Krakoveckijnek így egy nappal később dolgvégzetlenül kellett elhagynia újonnan kijelölt állomáshelyét. Az már csak a sors fintora, hogy a Szovjetuniót elismerő s demokratikus forradalom útján hatalomra kerülő albán kormány néhány nappal Krakoveckij távozása után, december 24-én megbukott.

II. A harmincas évek

Konzervatív kisállamok

A két világháború között a Balkán majd minden államában monarchikus rendszerek voltak hatalmon (Albániában 1928-tól). Az évek során szinte mindenhol végbement az *uralkodói hatalom koncentrációja*, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban 1929-ben, Bulgáriában 1934-ben, míg Romániában 1938-ban. Az itteni uralkodó elitek kivétel nélkül úgy vélték, hogy a szovjet rezsím ideológiai alapállása *fenyegetést jelent* országuk társadalmi és politikai berendezkedésére. Sokáig idegenkedtek a Szovjetunió elismerésétől, sőt a legtöbb helyen betiltották a kommunista pártokat és kíméletlenül elfojtottak minden szélsőbaloldali szervezkedést.

Sztálin és Dimitrov, 1936

Az oroszországi polgárháború befejezése után nagyszámú *oroszmigráns* telepedett le a balkáni országokban. Közülük legtöbben az egykori cári hatalom támaszául szolgáló és annak rehabilitációját szorgalmazó monarchista erők képviselői voltak. Jugoszláviában 40 ezerre, Bulgáriában 30 ezerre, míg Romániában 10 ezerre volt tehető a lélekszámuk. Jugoszláviában letelepedett fehér emigránsok szinte államot alkottak az államban, nagymértékben befolyásolva a Romanov-dinasztiával rokonságban lévő szerb uralkodó külpolitikai döntéseit.

A balkáni uralkodó elitek félelme nem volt alaptalan. A Komintern valóban az I. világháború után itt megalakuló (illetve újjáalakuló) burzsoá államok bomlasztását tűzte zászlajára. A soknemzetiségű államok – különösen a délszláv állam és Nagy-Románia – esetében nemcsak a forradalmi propagandában bíztak, hanem az itt élő kisebbségek elnyomását is hangoztatták.

A Komintern a Balkánon

A Komintern hathatós szerepet vállalt az 1923. évi *északnyugat-bulgáriai kommunista felkelés* előkészítésében és ki-

robbantásában. Ennek közvetlen előzménye volt az Alekszandr Sztambolijev névvel fémjelzett, „harmadik utas politikát” folytató, a kisbirtokosi rétegre támaszkodó Bolgár Népi Földműves Szövetség által alakított kormány megbuktatása s tagjaival való véres leszámolás. A Komintern vezetése azonnali forradalmi fellépést követelt a bolgár kommunistáktól, bár a társadalmi viszonyok egyáltalán nem kedveztek a szélsőbaloldali fegyveres mozgalomnak. A felkelést a döntően jobboldali polgári erőket tömörítő új rezsím leverte, a Bolgár Kommunista Párt északnyugat-bulgáriai tömegbázisát felszámolták. A vezető bolgár kommunisták, köztük Georgi Dimitrov, külföldre távoztak.

A *jugoszláv állam* forradalmasítása érdekében Moszkva nemcsak a kommunistákra támaszkodott, hanem igyekezett megnyerni magának az etnikai alapon szerveződő, a centralista berendezkedéssel szemben álló és döntően a parasztságra támaszkodó politikai erőket is. Így került például a bolsevik vezetők látókörébe a legtekintélyesebb horvát politikai erő, a Stjepan Radić vezette Horvát Parasztpárt is.

A két világháború közötti időszakban a Balkán államaiban nem volt reális alternatíva a szélsőbaloldali fordulat. S nemcsak a kommunista szervezkedést elnyomó politika miatt, hanem azért sem, mert ezen országok társadalmának túlnyomó többségét az etnikailag is tagolt paraszti rétegek alkották. Ők kevésbé voltak fogékonyak a proletárforradalom jelszavai iránt. Végül Románia, Bulgária és Albánia 1934-ben, míg Jugoszlávia csak 1940-ben vette fel a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval.

SERES ATTILA

Érdeklődő olvasóink figyelmébe ajánljuk a következő köteteket: *Rosszija i Csernomorszkije proľivi (XVII–XX sztoletijja)*. Otv red.: L. Ny. Nyezsinszkij–A. V. Ignatyjev. Moszkva, 1999.; *Szovjetszko–ruminszkie otnosenija. Tom I. 1917–1934. Dokumenti i matjeriali*. Otv. red.: A. A. Avdejev–M. R. Ungureanu. Moszkva, 2000.; *Nacionalnij voprosz na Balkanah cserez prizmu mirovoj revoljucii. V dokumentah centralnih rosszijszkikh arhivov nacsala–szeregyini 1920-h godov. Csaszty I. 1922–1924*. Otv. red.: R. P. Grisina. Moszkva, 2000.